

Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi

MEHMET GENÇ

Ötüken Yayınları İstanbul 2000
ISBN 975437338-8 396 sayfa

Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, hayatını genel olarak Osmanlı Tarihine özel olarak Osmanlı İktisat tarihine adanmış bir ilim adamının, doktora tezini hazırlamaya başladığı gençlik yıllarından bir pîr-i fanî olduğu günümüze gelene kadar zihninde yoğurduğu meseleleri vuzuha kavuşturduğu bir mecra, yazdıklarını toplu halde sunma arzusunun mücessem hali, bir başka deyişle “ömrünün bereketidir”.

Kitap, müellifin değişik tarihlerde yayınlanmış makaleleri, sempozyum bildirileri ve yaptığı konuşmaların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir terkiptir. Müellifin tabiriyle *“Bu bir kitaptan çok, farklı parçalardan oluşan, her biri kendi başına yaşayabilecek yahut rahatça ve diğerlerine fazla zarar vermeden ölebilecek bölmeleri bir araya getiren bir inşadan ibarettir. Bölmeler birbirinden tümü ile kopuk değil-*

dir şüphesiz. Aynı zihnin kompleks bir problemle, daha doğrusu birbirini doğuran problemlerle uğraşmasından kaynaklanan bir bağlantıya sahiptir-ler.” Telifi değişik tarihlerde yapılmış bu metinler beş bölüm halinde kurgulanmış, kitabın sonunda makalelerin daha önce yayınlandığı kaynaklar listelenmiş, böyle bir kitap için elzem olan izin ise ancak altıncı baskısından sonra kitaptaki yerini alabilmiştir.

Hocası Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan ile başladığı doktora çalışmasında, Osmanlı sanayisinin Batıdaki sanayi devrimi yıllarında, bu devrim karşısındaki konumunu ve değişmelerini, İktisat Tarihi disiplininin 1960’larda hakim olan atmosferi içinde, kantitatif bir analizle ortaya koyma iradesi ile yola çıkan Mehmet Genç, verilerin yetersizliği karşısında başarısızlığa uğramış, ilk bakışta yeterli olacağını düşündüğü veriler, umduğu gibi çıkmamış, başarısızlığın kaynağı nedir diye sorduğu sorulardan bazı cevaplar çıkar-mış ve bu cevaplar yeni sorular doğurmuş ve doktora çalışması için başladığı noktadan epeyce uzaklaşmıştır. Bu durumda Genç’in önünde iki seçenek vardır; ya içine sinmese de doktora tezini yazıp tes-

lim edecek ki bunu yapması hocasının da tavsiyesiydi ve bu tutumundan dolayı bir eleştiri alması beklenemezdi, ya da yaptığı çalışmaları bir kenara bırakacak meselenin temeline odaklanmayı seçecekti. O ikincisini seçmiş ve bu durumu kitaba yazdığı “Hac Yolunda Bir Karınca” isimli girişte tafsilatıyla anlatmıştır. Bu yazı entelektüel bir otobiyografi olarak telakki edilebilir.

● İktisadi dünya görüşü isimli birinci bölümde (s.45-98) yer verilen ilk yazı daha önce 1988 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Mecmuasında yayınlanan “Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri” isimli makaledir. Müellif bu makalede klasik Osmanlı sisteminde bugünkü anlamı ile bir iktisat politikasından bahsedilemeyeceğini, iktisadi faaliyetin ne yönetici elitin zihninde ne de tebaada diğer bileşenlerinden ayrı olarak düşünülen bir mefhum olmadığını belirterek, aksine din, siyaset, ahlak, aile, cemaat, tarikat ilişkilerinin karmaşık yumağı içinde bulunduğunu ve bunları tefrik etmenin çayda erimiş şekeri bulup ayıklamak anlamına geleceğini ifade etmiştir.

Müellif, Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayatla ilgili kararlarında 1500 ile 1800 yılları arasında etkili olduğunu -keşfettiği- Osmanlı iktisadi dünya görüşünün temel unsurları arasında sayılması gereken üç ana ilkeden bahseder. Bunlar; Provizyonim, Tradisyonizm ve Fiskalizmdir. Bu ilkeler sırasıyla, iktisadi faaliyetin amacının mal ve hizmetlerin ucuz, kaliteli ve bol bulunması olduğu, sosyal ve iktisadi ilişkilerde yavaş yavaş oluşan dengeleri ve eğilimleri mümkün olduğu ölçüde korumak gerektiği ve devlet hazinesine ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmanın gerekliliği olarak özetlenebilir.

Bu makalesiyle ortaya çıkardığı arka planla Genç, zihni batılı tarih anlayışıyla şekillenmiş olan ve kendi tarihine adeta bir müsteşrik edasıyla bakarak, Osmanlıların ihracatı men edip ithalatı teşvik etmelerini, ekonomi bilmemelerine bağlayan meslektaşlarına adeta bir metod dersi vermektedir. Bu prensipler ışığında Osmanlı tarihi incelendiğinde daha önceleri birer garabet gibi görünen birçok meselenin vuzuha kavuştuğu anlaşılmaktadır.

İktisadi dünya görüşü isimli birinci bölümü (s. 45-98) oluşturan ilk üç makale 1988 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Mecmuasında yayınlanan “Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri” isimli makalede işlenen tezin değişik vesilelerle değişik ortamlarda tekrar edilmesinden neşet eden makale ya da tebliğlerdir. Dördüncü yazı ise müellifin, Yapı Kredi Bankası’nın 1994 yılında İstanbul’da düzenlediği “Osmanlı’da Zanaat, Ahlak, İktisat ilişkisi” isimli panelde yaptığı konuşmanın metnidir. 19. Yüzyılda Osmanlı iktisadî dünya görüşünün klasik prensiplerindeki değişimler başlığını taşıyan bu metin ilk üç metne göre daha bol örnek ihtiva eder ve meseleyi kavratmaya yöneliktir. Ayrıca isminden de anlaşılacağı üzere mezkûr modelin sacayakları olan provizyonizm, tradisyonizm ve fiskalizm ilkelerindeki değişimler üzerine eğilmiştir.

Mali Sistem ve Ekonomi isimli ikinci bölümde (s.101-204) ise ilk bölüme nispetle daha teknik konularla alakalı makalelere yer verilmiştir. Bu minvalde yer verilen ilk makale daha önce 1973 yılında Hacettepe Üniversitesinde düzenlenen Türkiye İktisat Tarihi se-

minerinde sunulan “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi” isimli makaledir. Müellif bu makalesinde Osmanlı toprak rejimini, timar sistemini, sonrasında bu sistemin malikâne sistemine dönüşümünü ve sistemin hukuki yapısını ele almış, malikâneye ait verilerin iktisat tarihi bakımından anlamı ve önemini vuzuha kavuşturmuştur. Bütün bu teknik meseleler ele alınırken tablo ve grafiklerden çokça yararlanılmış ve okuyucunun meseleye vukufiyeti artırılmıştır. Şüphesiz bu tablo ve grafiklerin oluşturulması için sayısız arşiv vesikası kullanılmıştır. Genç’in ortaya attığı tezler bu veçhesiyle ayakları yere sağlam basar mahiyettedir.

Osmanlı iktisat tarihinin teknik meseleleri üzerine yaptığı çalışmalarıyla iştihar eden müellifin bu haklı şöhreti kazanmasına katkı sağlayan çalışmalarından birisi de Diyanet İslam Ansiklopedisi için yazdığı “Esham” maddesidir. Müellif bu çalışmasıyla bir Osmanlı Devletinin bir iç borçlanma enstrümanı olarak kullandığı Esham sistemini tavzih etmiştir.

“Osmanlı Devleti’nde İç Gümrük Rejimi” isimli makale de yine müellifin “unique” (biricik) tabir edilebilecek bir çalışmasıdır. Osmanlı Devletinin iç gümrük

rejimiyle alakalı bilgilere parça parça kitaplarda, makalelerde rastlanabilmektedir. Fakat sisteminin işleyişini, niteliklerini, yayılmasını ve kaldırılmasını sistematik olarak elen alan -şimdilik - tek makale Mehmet Genç'e aittir. Müellifin bu çalışması ilk defa Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi'nde yayınlanmıştır.

Sanayi, Ticaret ve Esnaflar” isimli üçüncü bölüm (s.207-308) Mehmet Genç'in, sisteminin işleyişini çözmek için doktorasını yaktığı, Osmanlı Sanayii ve onun işleyişi üzerine odaklanan makalelerine hasretilmiştir. 15. ve 16. yüzyıllarda iç ve dış ticaretin durumu, Osmanlı ekonomisi ve savaşlar arasındaki ilişki, devletin manifaktür kurma girişimleri gibi iktisat tarihinin girift meseleleri inceleme altına alınmış, bilhassa 18. Yüzyılda Fransa'ya yapılan Pamuklu ihracatı ve 17. - 19. yüzyıllarda sanayi ve ticaret merkezi olarak Tokat ele alınmıştır.

“İstanbul ve Fethi” isimli dördüncü bölümde (s.311-329) Mehmet Genç'in, İstanbul'un fethiyle alakalı diğerlerine nispetle popüler olan yazılarına yer verilmiştir. Müellifin 1996 ve 1997 yılında düzenlenen 1.

ve 2. Uluslararası İstanbul'un Fethi konferansında sunduğu tebliğlerin metinlerinden oluşan bu bölümde odaklanılan nokta, İstanbul'un fethinin altında yatan iktisadi arka plan ve Fethin İktisadi sonuçlarıdır.

Diğer makaleler ve konuşmalar” isimli son bölümde (s.333-361) ise bilhassa dikkatleri çekmek istediğimiz iki yazı bulunmaktadır. Bunların ilki “Osmanlı Arşivlerinden Yararlanmanın Yöntemi” isimli makaledir ki müellif bu makalede Osmanlı Arşivi diye maruf muazzam belge koleksiyonunda ne tür belge ve defter çeşitlerinin bulunduğuna ve bu belge ve defterlerin tarih araştırmalarında nasıl kullanılacağına dair tecrübelerini paylaşmıştır. İkincisi ise müellifin 1985 yılında düzenlenen “Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi” sempozyumunda yaptığı konuşmanın metni olan “Tarih araştırmaları üzerine yorum” bölümüdür. Bu konuşma bir akademisyenin başka bir akademisyeni eleştirirken kullanması gereken üslubu ve takınması gereken tavrı göstermesi hasebiyle okunmaya layık bir metindir.

Devlet ve Ekonomi, muhtevasının farklı zamanlarda oluşturulmuş olmasından kaynaklanan bazı ak-

saklıklarına rağmen bugün örneğine az rastladığımız
vazih bir Türkçe ile kaleme alınmış, yaygın olan yazmış
olmak için yazmak illetine bulaşmamış, aksine yazmak
için çokça biriktirmiş mütebahhir bir ilim adamının
kaleminden çıkmış bir tarih metnidir.

Murathan KÜÇÜKALİ

İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
murathankucukali@gmail.com